

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1994

6

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1995, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag:

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0510-X

PALEO-AKTUEEL

6

redactie

Mette Bierma

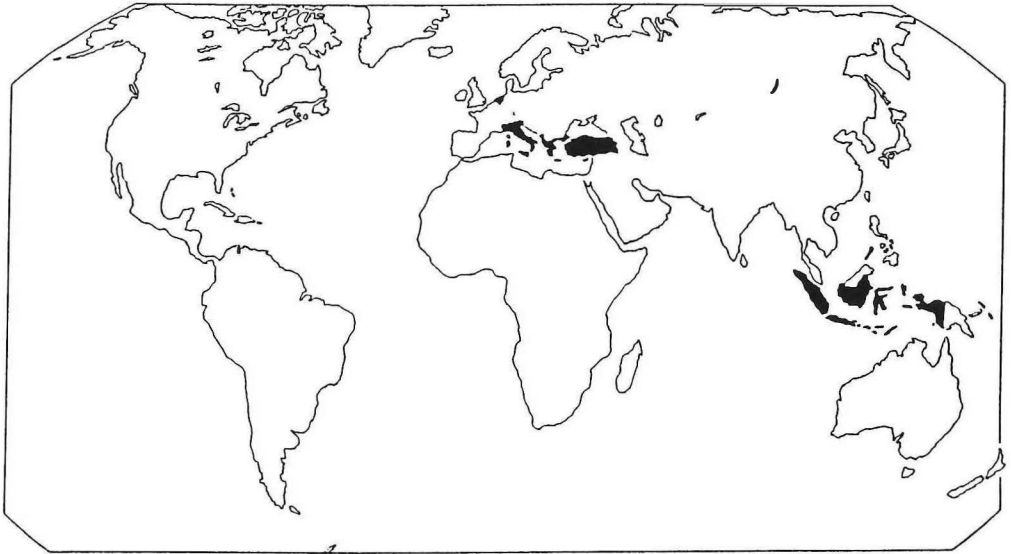
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

Vakgroep Archeologie

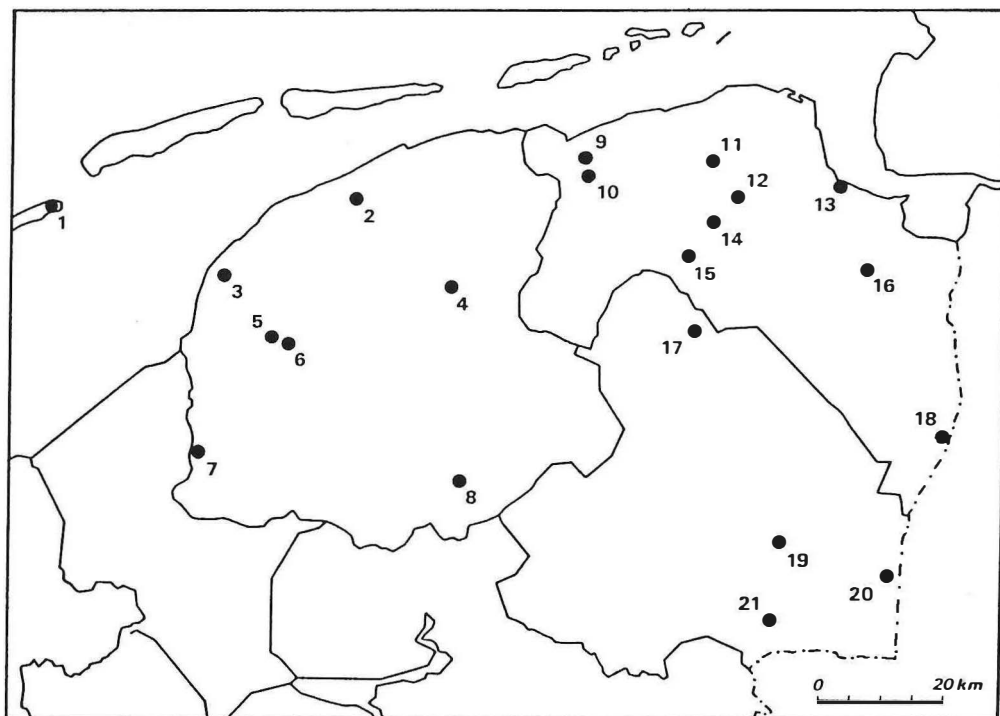
Groningen, 1995

In deze aflevering: Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland en Turkije

In deze aflevering uit Noord-Nederland

1. Oost-Vlieland; 2. Hallum; 3. Wijnaldum; 4. Suameer; 5. Wommels; 6. Oosterend; 7. Hindeloopen;
8. Oldeholtwolde; 9. Ulrum; 10. Houwerzijl; 11. Toornwerd; 12. Lellens; 13. Heveskes; 14. Thesinge;
15. Groningen; 16. Midwolda; 17. Yde; 18. Hasseberg; 19. Schoonoord; 20. Barger-Compascuum;
21. Dalen.

INHOUD

D. STAPERT	
De vuistbijl van Oldeholtwolde (Fr.)	9
L. JOHANSEN EN D. STAPERT	
‘Vuur-stenen’ in het laat-Paleolithicum	12
H. WOLDRING	
Palynologische aanwijzingen voor akkerbouw in het 10e millennium BP in Centraal-Anatolië?	16
B. BOEKSCHOTEN EN D. STAPERT	
Tijd slijt	20
D.L. BEKKER	
Leang Burung 2: 10.000 jaar continue bewoning?	23
A.L. BRINDLEY	
Datering van bouw en gebruik van de Papeloze Kerk (D49), op grond van het aardewerk	27
A. UFKES	
Een bijzondere scherf uit Kolhorn (N.-H.)	30
J. HIELKEMA	
Een onderzoek naar de vondstcontext van de bronzen bijlen die in Noord-Nederland zijn gevonden	34
O.H. HARSEMA	
Een bronsstijldhuis gebouwd bij Emmen (Dr.)	37
H.A. GROENENDIJK EN W.A. CASPARIE	
XXVII (Bou) Hasseberg (Gr.). Een daloversteek in een Westerwoldse ‘ril’	41
J.M. BOS, J. SCHEFFER, E. TAAYKE EN H.T. WATERBOLK	
De kolonisatie van de Friese klei: opgraving Wommels-Stapert (gem. Littenseradiel, Fr.)	45
O.H. HARSEMA	
Nieuwe ijzertijdontdekkingen onder het oude bouwland van Dalen (Dr.)	49
J.M. PASVEER	
Archeologisch onderzoek in Irian Jaya. Verslag van een eerste oriënterende reis	53
G.J. DE LANGEN	
Archeologische terreinwinst. Pleidooi voor archeologische erfgoedplanning in Friesland	56

G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T.M. PERGER, S. WENTINK EN M.H. WISPELWEY Tussen beleid en wetenschap. Tussentijds bericht over het project Bescherming Op Maat in Friesland	60
J.M. BOS Terpzoelen	64
P. ATTEMA Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome; de Sezze survey, Italië	67
ZOÏ MALAKASIOTI, VASSO RONDRI & REINDER REINDERS Groninger bijdrage aan Griekse monumentenzorg	71
J. SCHEFFER Archeologische veldverkenningen in het ruilverkavelingsgebied Wommels (Fr.)	75
J. SCHELVIS Mijten op de achtergrond. Belang, definitie en mogelijke herkomst van de achtergrondfauna in subfossiele mijtenfauna's	78
A.T. CLASON Het Jacobschaap, een oud Nederlandse ras?	82
R. BAKKER Stuifmeel van veldzuring en schapezuring: aanzet tot ecologische en archeologische interpretatie	85
A.D. DE VRIES EN S. BOTTEMA De paleohydrologie van het Reestdal (Dr.)	89
M.C. GALESTIN Egyptisch godinnenpaar op Groninger wierde?	91
J. BANDEL, A. BRENNAN, H. HALICE, K. VAN DER MEULEN, J. NICOLAY, M. ROOKE, E. VAN DER SCHAFT, J. VELDHUIS EN M. WIGGERS Speurtocht naar de vindplaats van 'het meisje van Yde' (Dr.)	94
S. BOTTEMA Het ontstaan van het veentje van het meisje van Yde (Dr.)	96
S. BOTTEMA Het oppervlaktemonster: de relatie tussen stuifmeelregen en vegetatie	99
T. LOOIJENGA Toch runen uit Wijnaldum (Fr.)?	102

A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch antropologisch onderzoek van de crematie van Wijnaldum (Fr.)	106
A.G.F.M. CUIJPERS, H.A. GROENENDIJK & P.B. KOOI	
Een grafveld uit de vroege middeleeuwen bij Lellens (Gr.)	109
E. KNOL	
Een nieuw ontdekt vroegmiddeleeuws grafveld: Ulrum-de Capel (Gr.)	112
J.W. BOERSMA	
Een 'inkijkoperatie' in de wierde Heveskes (Gr.)	115
A. JAGER	
Twaalfde-eeuwse bewoningssporen te Suameer (Fr.)	119
A. ZWART	
Thesinge (Gr.) via de boor: veen, klei, woudgrond en het klooster Germania	123
P.B. KOOI	
Op ieder potje past een deksel	127
J. MOLEMA	
Een steenhuis te Midwolda (Oldambt, Gr.)	129
B. HUIZENGA EN A. JAGER	
Onderzoek naar de diaconie van Oost-Vlieland	133
J.M. BOS, J.M. PASVEER EN T.B. VOLKERS	
Uit de illegale snijkamer? Vondelingen uit Hindeloopen (Fr.)	135
A.F.L. VAN HOLK	
Thuishaven Groningen	138

DATERING VAN HUNEBED 'DE PAPELOZE KERK' (D49) BIJ SCHOON- OORD (DR.), OP GROND VAN HET AARDEWERK

Anna L. Brindley

Inleiding

Hunebed D49 ligt aan de ZO-zijde van het hoofdverspreidingsgebied van de Nederlandse hunebedden, op een lage zandrug die evenwijdig aan en ten westen van de Hondsrug loopt. Het is gelegen op een flauwe, onregelmatige, op het zuiden gerichte helling, die oorspronkelijk uitkeek over een ondiep, met veen gevuld dal. Nu ligt het in een aangeplant bos, omgeven door cultuurland. De grafkelder is NW-ZO gericht, met de ingang in de zuidwestelijke lange zijde, en heeft sinds de reconstructie in 1959 6 paar zijstenen, 2 sluitstenen en 2 paar portaalstenen. Een vroeg 19e-eeuwse bron meldt echter 7 paar zijstenen, en op grond van de lengte van de kamer is dit niet uitgesloten. De kelder lag in een langwerpige aarden heuvel. Een foto uit 1918 (van Giffen, 1961: pl. 8) toont het hunebed gelegen in de heide, met 14 stenen, waarvan één incompleet door splijting. De beide sluitstenen, en vijf van de zijstenen stonden nog in situ, maar de overige waren verplaatst. Portaalstenen waren toen niet (meer) aanwezig. Aan de ZW-zijde lijkt de heuvel nog intact te zijn, hoewel waarschijnlijk daar ook grond lag die bij grave-rij in de kelder was vrijgekomen.

Alle vondsten die in het Drents Museum te Assen worden bewaard, zijn verzameld tijdens de opgravingen die Van Giffen in 1958/'59 verrichtte als voorbereiding tot de reconstructie van het hunebed (van Giffen, 1961). De opgravings-tekeningen, foto's, dia's en vondstenlijst van deze opgravingen worden in het BAI bewaard.

Het aardewerk is gesorteerd, en geïdentificeerd naar type en Horizont volgens Brindley (1986). Het doel was vast te stellen hoeveel aardewerk nog resteerde, en hoe representatief dit was voor de oorspronkelijke kelderinhoud, en om vervolgens bouwdatum, en duur en datering van het gebruik als grafkelder te bepalen.

Volgens de vondstenlijst werd op vier plaat-

sen aardewerk gevonden: in de dekheuvel, in de grafkelder, onder steen Z2 en onder steen Z1. In Assen worden 532 scherven bewaard, waarvan 310 onversierd en zonder bijzondere kenmerken. De Horizonten 3-7 zijn in dit materiaal vertegenwoordigd. Een catalogus in manuscriptvorm, met de beschrijving van de geïdentificeerde potten, is vervaardigd (Brindley, 1994).

Emmers, schalen en kommen

Deze categorie omvat alle ongeschouderde vormen met rechte of gebogen wanden. Dertig emmers, schalen en kommen waren te herkennen.

Horizont	3	4	5	6	7
Totaal	11	10	6	-	3

Schouderpotten

Deze groep omvat alle typen kruiken, terrines en amforen, en daarnaast schouderkommen. De terrines zijn geïdentificeerd op basis van kleine diagnostische fragmenten. Naast de hieronder vermelde potten is er een groepje sterk afgesle-ten schouder-scherven, die al dan niet andere schouderpotten kunnen vertegenwoordigen.

Horizont	3	4	5	6	7
Terrines	8	6	-	-	-
Terrine-amforen	-	-	13	6	-
Amforen van type 2	-	-	5	-	-
Amforen, algemeen	-	-	13	-	-
Schouderkommen	-	-	-	-	6
Totaal	8	6	31	6	6

Emmers, schalen, kommen en schouderpotten leveren opgeteld de volgende verdeling op:

Horizont	3	4	5	6	7
Aantallen	19	16	37	6	9

Er zijn verder scherven aanwezig van minstens 16 trechterbekers en van een bakplaat. Ca. 50 andere potten kunnen worden herkend op basis van typerende scherven, zonder dat de typen geïdentificeerd kunnen worden.

De bewaard gebleven scherven zijn dus afkomstig van zo'n 150 potten, waarvan 87 aan een Horizont kunnen worden toegeschreven, en bij benadering gedateerd kunnen worden.

Hoewel de scherven in de regel redelijke afmetingen hebben, zijn maar enkele passende fragmenten gevonden. Als de mate van destructie, de wijze van opgraving en de aanwezigheid van vaak niet meer dan één scherf per pot in overweging worden genomen, dan is het waarschijnlijk, dat de oorspronkelijke kelderinhoud uit veel meer dan ca. 150 potten bestond. Verschillende kenmerkende en tamelijk algemeen voorkomende aardewerkvormen zijn niet aangetroffen, zoals kraagflessen, amforen van type 1 en *funnel-beaker cups*. Onversierde kommen zijn verrassend genoeg evenmin aanwezig. Er zijn overigens geen aanwijzingen, dat tijdens de opgraving al werd geselecteerd op basis van grootte en versiering van de scherven, en dat kleine scherfjes niet werden meegenomen.

Het bewaard gebleven aardewerk kan daarom, met de nodige voorzichtigheid, als een representatieve steekproef van de oorspronkelijke kamerinhoud worden beschouwd. De spreiding in de tijd van dit aardewerk geeft dus een indicatie voor de bouwdatum van de grafkelder, en voor de duur van het gebruik.

Het vroegste aardewerk behoort tot Horizont 3. Deze Horizont wordt voornamelijk vertegenwoordigd door emmers en schalen uit een latere fase; er zijn geen voorbeelden van de relatief simpele, maar tamelijk dichte versieringspatronen uit de vroege fase, die uitgevoerd zijn in smalle, puntige diepsteek, of van bovenzones die alleen uit verticale lijnen bestaan, aan boven- en onderzijde begrensd door zigzaglijnen. In het algemeen zijn de versieringspatronen tamelijk open, met duidelijke panelen uitgevoerd in brede, hoekige diepsteek- en/of dwarsstempeltechniek, en zijn andere motieven in de panelen van de benedenzones aanwezig dan alleen lijnen en chevrons, namelijk X-en, kleine zigzagjes, en kleine horizontale chevrons. Alle scherven van terrines uit deze Horizont zijn sterk afgesleten, in vergelijking met die van emmers en schalen. Maar ook hier ontbreken kenmerken die op een vroege fase van Horizont 3 wijzen.

Het merendeel van de trechterbekers behoort waarschijnlijk tot deze Horizont, of anders tot de volgende. Er is slechts één voorbeeld van een trechterbeker met een zigzag op de hals, maar verder zijn er geen kenmerken die gebruikelijk zijn bij de latere trechterbekers, zoals zigzaggen en korte, scherp geknikte schouders. Op grond van deze waarnemingen lijkt het waarschijnlijk dat het hunebed tijdens Horizont 3 werd gebouwd.

Vergeleken met de verhoudingsgewijs grote hoeveelheden Horizont 4-aardewerk in de meeste andere onderzochte hunebedden is deze Horizont in 'de Papeloze Kerk' niet erg goed vertegenwoordigd. Geen van de potten die aan Hori-

Fig. 1. Hunebed 'de Papeloze Kerk' in 1918.

zont 4 kan worden toegeschreven vertoont uitgesproken vroege kenmerken, en de algemene indruk is, dat de kelder òf niet gedurende de hele Horizont 4 òf niet regelmatig werd gebruikt.

Dat beeld contrasteert sterk met dat gedurende de Horizont 5, de Horizont met het grootste aantal identificeerbare potten, waarin zowel de Heek-Emmelnstijl als de Uddelermeer-Anlostijl is vertegenwoordigd. Daarbij moet nog rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat het niet gemakkelijk is om een precieze schatting van het aantal Horizont 5-potten te geven. Deze vertonen maar een beperkt aantal versieringsmotieven en -patronen, die vrijwel allemaal in puntige diepsteek zijn uitgevoerd. Meer dan de hals van de betreffende terrine-amforen kan in de regel niet gereconstrueerd worden.

Het aardewerk suggereert dat de grafkelder gedurende Horizont 5 regelmatig werd bezocht, en dat dit voortduurde tot in Horizont 6, aangezien een klein aantal potten de kenmerken van deze Horizont toont. De negen geschouderde en ongeschouderde kommen van Horizont 7 doen laat aan, en wijzen waarschijnlijk op een kortstondige opleving van activiteit.

Als het verzamelde schervenmateriaal een afspiegeling is van de oorspronkelijke kelderinhoud, dan werd 'de Papeloze Kerk' tussen 3300 en 3200 v.Chr. gebouwd, en gebruikt tot ca. 2950 v.Chr. Dit gebruik was kennelijk intensiever tijdens de latere fase van deze periode. Daarna volgden een korte onderbreking (zoals ook bij vele andere hunebedden is geconstateerd), en een korte fase van hergebruik vlak voor 2850 v.Chr.

Hoewel het mogelijk is dat de collectie scherven niet representatief en Horizont 4 ondervertegenwoordigd is, zijn er meerdere aanwijzingen dat er gedurende deze Horizont sprake is van een echt hiaat in het gebruik:

1. onderbrekingen in het gebruik, of zelfs het volledig verlaten van een hunebed aan het einde van Horizont 3 of vroeg in Horizont 4 is enkele malen geconstateerd, bijvoorbeeld in Noordlaren G1 en Emmen D40;
2. Horizont 4-aardewerk is uitvoerig versierd en makkelijk herkenbaar, waardoor het onwaarschijnlijk is dat selectie tijdens het verzamelen in het nadeel van deze Horizont zou hebben gewerkt;
3. de aardewerkvormen die ontbreken, zijn niet

kenmerkend voor Horizont 4, maar komen ook in Horizont 3 en in sommige gevallen Horizont 5 voor;

4. het aanwezige aardewerk uit Horizont 4 lijkt tot een latere fase van deze Horizont te behoren, en het begin van activiteit te vertegenwoordigen die tijdens Horizont 5 werd voortgezet;
5. de trechterbekers in 'de Papeloze Kerk' vertonen in meerderheid niet de kenmerken van Horizont 4.

Hoewel geen van deze argumenten doorslaggevend is, suggereren zij tezamen dat

- a) het aardewerk van 'de Papeloze Kerk' een representatief monster is;
- b) de grafkelder gedurende Horizont 4 niet op regelmatige basis gebruikt werd.

Summary

One hundred and fifty pots, of which about 100 can be described and assigned to a specific type or Horizon, are represented amongst the 530 sherds recovered during the excavation of 'de Papeloze Kerk' hunebed. This is arguably a representative sample. It indicates that the hunebed was constructed during Horizon 3, and was used sporadically during Horizon 4, more intensively throughout Horizon 5 and into Horizon 6 and probably once or twice towards the end of Horizon 7.

Literatuur

- Brindley, A.L., 1986. Typochronology of TRB West Group pottery. *Palaeohistoria* 28, pp. 93-107.
- Giffen, A.E. van, 1961. Een gereconstrueerd hunebed. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 79, pp. 189-198.